

УДК [37.035+364.4]:343.91-053.6(477)"18/19]

ПАТРОНАТ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Пліско Є.Ю.

Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

Стаття засвідчує утворення системи патронатної служби на території сучасної України наприкінці ХІХ-го століття як нового виду соціально-педагогічної роботи із неповнолітніми. Зроблена спроба показати складності організації постпенітенціарного контролю неповнолітніх правопорушників в означеному хронологічному етапі. Зазначено деякі законодавчі акти, що забезпечували вирішення проблеми бездоглядності і сирітства дітей на рубежі ХІХ і ХХ століть. Науково обґрунтовано взаємозв'язок соціального виховання неповнолітніх правопорушників та системи державного піклування. На прикладі Київської патронатної служби, Одеського та Харківського Товариств патронату, проведено аналіз організації та надання соціальної допомоги бездоглядним, безпритульним, потенційним і колишнім правопорушникам.

Ключові слова: виховання неповнолітніх правопорушників, патронат, піклування, притулки.

Постановка проблеми. Використання великих надбань вітчизняної педагогіки минулого, в тому числі й досвіду соціально-педагогічного піклування над неповнолітніми, видає необхідним в дослідженні таких історичних аспектів як становлення та організація патронатної служби, що припадає в нашій країні на період другої половини ХІХ – початок ХХ століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження комплексу історико-педагогічних джерел засвідчує багатогранний накопичений досвід щодо соціального супроводу неповнолітніх у минулому. Так, питання соціально-педагогічної підтримки важковиховуваних дітей у ХІХ столітті розвивали С.К. Гогель, П.І. Люблінський, В.В. Мікляшевський, С.В. Познишев, Г.С. Фельдштейн та інші. До числа робіт, що розпочали розвиток теорії та практики патронату можна віднести: «Идея патроната как идея внутреннего управления» (І. Гурлянд, 1898 р.); «Роль общества в борьбе с преступностью. Тюремный патронат» (Ф. Малінін, 1906 р.); «Патронат. Его необходимость и принципы организации» (Г. Фельдштейн, 1900 р.).

Дослідження історії розвитку патронатної служби дозволить уникнути помилок при організації соціально-педагогічного супроводу неповнолітніх на сучасному етапі постпенітенціарної практики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В науково-історичній та педагогічній літературі зустрічається багато спроб висвітлення здобутого досвіду соціального виховання. Проте, патронат – як окремий вид соціально-педагогічної роботи, його історія, становлення та розвиток, мало вивчений.

Мета статті. Мета статті полягає у засвідченні історичного факту утворення патронатних товариств та висвітленні їх соціально-педагогічної роботи із неповнолітніми правопорушниками на території сучасної України в період другої половини ХІХ – на початку ХХ-го століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед суспільством ХІХ-го століття стояло питання необхідності впровадити систему допомоги особам, що звільнилися з колоній та в'язниць. На перших кроках «вільного» та «самостійного» життя забезпечити колишніх в'язнів необхідною соціально-економічною допомогою.

Така допомога іменувалася патронатом. Розробка та впровадження патронату у практику виправлення протиправної поведінки неповнолітніх розпочалась з 90-х років ХІХ-го століття. Сам термін «патронат» походить від латинського «*pater*» – батько, а у кінці ХІХ-го століття під «патронатом» розуміли «заступництво».

Потребу у патронаті над неповнолітніми вперше юридично було визнано у 1866 році Правилами про виправні притулки. Стаття 2 Правил встановлювала обов'язок виправних закладів протягом певного терміну надавати допомогу випускникам і забезпечувати їм «можливе сприяння в справі пристрою майбуття».

Науковцем ХІХ століття – Н.І. Міролюбовим у праці «Тюремний патронат» [4] було зроблено висновок, що патронат необхідний в педагогічних цілях для поступового привчання колишніх тюремних вихованців до вільного життя, до користування свободою, оскільки в'язниця, як би вона не була добре організована, не може привчити покараного достойно користуватися свободою. Інакше вона перестала б бути самою собою.

Організація патронату наприкінці ХІХ століття проводилась двояко. За запискою, що передувала Закону про виправні притулки 1866 р., в якій порушувалося питання патронату над неповнолітніми «випускниками», передбачалося встановити дві форми патронату: приютську та самостійно-суспільну [2].

У першому випадку патронат поширював своє піклування тільки на випускників окремого виправного закладу, без прилучення іншої категорії «важких дітей». Такий патронат здійснювався через адміністрацію притулку. У другому випадку патронат був поширеним, майже для всіх неповнолітніх, що звільнилися з місць позбавлення волі, або вийшли з виправних закладів.

За другим видом, передбачалося створення спеціальних установ патронату. Тут були складності щодо організації трудової зайнятості, оскільки діти мали різну професійну підготовку, а ті, хто вийшов з місць позбавлення волі (в'язниць і арештних будинків) не мали її зовсім. Крім того, діти мали різний рівень розвитку, дисциплінованості та відповідальності.

Патронат здійснювався як колективно так і індивідуально. Індивідуальна допомога виявлялася:

у направленні дитини до сім'ї; при переселенні вихованця; наданні прописки або матеріальної не грошової підтримки, наприклад – одягом, взуттям, їжею; у визначенні на військову службу. Колективна допомога полягала в створенні та розміщенні дітей до притулків, нічних будинків, майстерень, ферм, земельних колоній, шкіл. Патронат над вихованцями здійснювався до досягнення ними 21 року.

Перевагу в розвитку отримав патронат що організовувався при виправному закладі. Проте, виникало багато складностей.

Так, основною проблемою було питання устрою вихованців після їх випуску з виправних закладів. Більшість дітей направлялася до батьків або родичів. Прикладом тому є патронатні служби Житомира, Одеси, Сімферополя, Харкова, Чернігова.

Взагалі, система організації патронатної служби різноманітних товариств, колоній, виправних притулків та інших виправних закладів для неповнолітніх в означений історичний період була різною. Тому, в якості приклада, розглянемо здійснення патронату Одеським, Київським та Харківським товариствами.

12 серпня 1887 року було затверджено Статут Одеського Товариства патронату для безпритульних та колишніх в'язнів. Очолював його Яків Йосипович Альберт. Товариство передбачало надання допомоги громадянам і неповнолітнім злочинцям, які відбули покарання; малолітнім злочинцям звільнених судом і законом від покарання; сиротам і безпритульним. У володінні товариства були притулок і майстерня.

У 1892 р. головою товариства було обрано В.М. Шимановського. У цей період товариство набуває змін щодо напрямку своєї роботи. За поглядами В.М. Шимановського, товариство не може мати за мету виправлення своїх підопічних, так як патронат має зовсім іншу задачу – допомагати особам, що відбули покарання у пристосуванні до життя.

З 1893 року простежується спільна праця з в'язницею. Це було організовано з профорієнтаційно-профілактичною метою. Неповнолітнім в'язням ще на момент перебування під вартою пропонували допомогу після звільнення.

Цікавим для нас будуть статистичні дані стосовно кількості неповнолітніх, що перебували під опікою Одеського патронатного товариства (таблиця 1) [1, с. 303].

Найбільш розповсюдженим видом допомоги було призначення до майстрів і на самостійну роботу, що само по собі було дуже важливим, так як давало можливість для добування коштів на життя. Однак багато вихованців залишалися без певних занять. Наприклад, в 1891 р. з 28 неповнолітніх були влаштовані – 12, відповідні показники склали і в 1897 р. – 71 і 24, в 1900 р. – 61 і 13. Безпритульні, що становили більшу частину, «патрунувались» товариством, не знали ремесла і не були привчені до праці, а отже, їх неможливо було визначити на місце, не навчивши попередньо якоїсь справи [1, с. 304].

Поступово товариство визначилося в інших видах допомоги. Це були безоплатні грошові допомоги, оформлення документів, постачання квитків на дорогу. До участі в справах суспільства, зокрема, були залучені голова правління Товариства південно-західної залізниці Д.А. Андріївський, директор Російського товариства пароплавства І.Ф. Фан дер Фліт, директор Чорноморсько-Дунайського пароплавства Ю.С. Гагарін, які безкоштовно постачали квитки вихованцям для проїзду на батьківщину.

Нажаль, ревізійна комісія відзначила наявність великих боргів, що накопичилися в 1894–1901 роках. Через це товариство приходило в занепад. Вже з 1900 року воно не розміщувало неповнолітніх категорії «малолітні правопорушники», а 4 квітня 1910 року було перейменовано у «Одеське товариство піклування безпритульних дітей».

Київська патронатна служба була заснована у 1902 році. Відзначалась вона спеціальним Бюро, до якого зверталися колишні в'язні (неповнолітні та дорослі) й ті кого умовно-дostroково звільнили з місць покарання.

Спираючись на звіт 1911 року Київського Товариства заступництва осіб, які звільняються з місць позбавлення волі [3], зазначимо, що допомога здійснювалась наступним чином: благодійність – допомога одяжею, безкоштовні обіди; видача білетів у нічні будинки; грошова допомога при переїзді; внесення застави.

До патронату долучали наступних: повнолітні, що відбули покарання; умовно-дostroково звільнені; малолітні, які відбувають покарання і ті, які відбули його; діти, «що стоять в загрозі скоєння злочину».

В організації справи заступництва неповнолітніх, що відбули покарання, першим кроком дитину визначали на роботу.

Таблиця 1

Кількість неповнолітніх, що перебували під опікою Одеського патронатного товариства (1891–1900 рр.)

Роки	Знаходилися під опікою товариства	Загалом	Бездоглядні	Ті, що відбули покарання
1891	28	26	22	4
1892	30	26	23	3
1893	-	-	-	-
1894	43	23	16	7
1895	-	-	-	-
1896	59	34	20	14
1897	71	33	20	13
1898	35	35	27	8
1899	67	39	30	9
1900	61	39	36	3

* З причини пожежі, що виникла у 1897 році, архів товариства значно постраждав, тому деякі відомості (кількість дітей, що перебували на обліку у 1893 р., 1895 р., та ін.) були втрачені

Цікавим є те, що до патронату долучались й дівчата. Взагалі діяльність патронатного товариства була досить різноманітною. Суспільство поклало початок організації особливого дитячого суду, інституту піклувальників суду, влаштуванню притулку для малолітніх обвинувачених. На засіданні, що відбулося 7 листопада 1912 р., правління дійшло висновку про необхідність негайної організації особливого піклування над малолітніми. У порядку експерименту було вирішено організувати піклування над малолітніми обох статей у віці до 17 років, які відбувають і відбули покарання в арештному будинку за вироками мирових суддів м. Києва. Для цього були обрані попечителька (для дівчаток) А.Е. Косач, яка закінчила Київські Вищі жіночі курси, і попечитель В.М. Левитський, який закінчив юридичний факультет університету св. Володимира [1, с. 307].

Були розроблені інструкції (листопад 1912 р.) за напрямом здійснення патронату, відповідно до яких передбачалась наступна робота:

- періодично відвідувати малолітніх в місцях позбавлення волі і опитувати їх за особливим статистичним листком;
- опитувати батьків малолітніх осіб;
- збирати в разі потреби відомості з судових справ;
- організовувати медичний огляд осіб, що відбувають покарання;

– намагатися попередити неробство неповнолітнього в самому місці ув'язнення;

– кожного малолітнього забезпечити посвідченням на проживання [1, с. 307-308].

Організуючи патронат, працівники товариства прийшли до висновку, що найбільш важливим та ефективним у їх справі є забезпечення навчанням та працею вихованців. За час свого існування (до 1913 р.), неповнолітнім була надана наступна допомога: 41 людині куплено одяг і взуття; один визначений на роботу; 36 визначено на місце проживання та видано паспорти; 6 відправлені на батьківщину [1, с. 310].

Піклувальники продовжували супроводжувати неповнолітніх навіть після працевлаштування, долучали до роботи батьків вихованців, розвивали свої ідеї виховання. Однак плани на розвиток Товариства довелося відкласти з причини початку Першої світової війни (1914–1918 рр.).

Харківське Товариство патронату над неповнолітніми було засновано у листопаді 1912 року. Виокремлюється воно своєю розгалуженістю установ, які служили спільній справі патронату.

Були окремі притулки для хлопчиків та дівчат, до яких направлялись діти за рішенням судді. Притулки не були розраховані на тривале перебування, але незважаючи на це, суспільство піклувалося про підвищення моральності та розумового

Таблиця 2

Перелік Товариств, що здійснювали патронат на початку ХХ ст. на території сучасної України

№	Назва товариства і установи при ньому	Рік заснування
1	Глухівське Товариство захисту осіб, які звільняються з місць позбавлення волі	*
2	Кам'янець-Подільське Товариство патронату	*
3	Київське Товариство заступництва осіб, які відбули покарання та безпритульних дітей	1902
	При ньому:	
	– притулок для арештантських дітей; – притулок для неповнолітніх	1913 1913
4	Луцьке Товариство патронату	*
5	Товариство патронату Севастопольського градоначальства	*
6	Товариство заступництва осіб, які звільняються з місць позбавлення волі Вінницького окружного суду (патронат)	*
7	Товариство заступництва осіб, які звільняються з місць позбавлення волі Миколаївського градоначальства	1908
8	Товариство заступництва осіб, які звільняються з місць позбавлення волі м. Одеси (патронат)	1913
9	Товариство заступництва осіб, які звільняються з місць позбавлення волі м. Харкова	*
10	Одеське Товариство заступництва безпритульних дітей	1910
11	Одеське Товариство заступництва безпритульних та осіб, що відбули покарання	1897
	При ньому:	
	– притулок для неповнолітніх;	
	– майстерні для неповнолітніх;	
	– відділення для неповнолітніх повій;	
– нічний притулок		
12	Севастопольське Товариство заступництва осіб, які звільнились з місць позбавлення волі	1909
13	Сімферопольське Товариство заступництва осіб, які звільнились з місць позбавлення волі	*
14	Харківське Товариство патронату над неповнолітніми	1912
	При ньому:	
	– денна виховно-ремісничка школа для дітей;	1912
	– гуртожиток для дітей;	1912
	– бюро праці для дітей;	1912
	– виховно-виправний притулок для дівчаток;	1912
– виховно-виправний притулок для хлопчиків	1912	
15	Харківське Товариство заступництва осіб що, звільнились з місць позбавлення волі у губернії	–
16	Херсонське Товариство патронату	*
17	Черкаське Товариство заступництва осіб що, звільнились з місць позбавлення волі	*
18	Чернігівське Товариство заступництва осіб що, звільнились з місць позбавлення волі	*

* Імовірно засноване після 1909 р.;

- дата заснування не встановлена.

рівня неповнолітніх, розвитку почуття обов'язку, прищепленні навичок праці. В основу виховання в притулках було покладено трудовий режим. Діти займалися в школі за програмою початкових училищ. У майстернях (столярній та шевській) працювали під керівництвом майстрів.

Під час перебування на патронатному обліку, дітям викладалися лекції, були популярні бесіди, вихованців примушували до читання. Організовувались різного роду розважальні заходи.

Іноді в притулках застосовувалися стягнення: догана, зауваження, ставили на коліна або ізолювали в окремому приміщенні.

Харківське товариство патронату мало виховно-ремесничу школу, до якої приймалися усі, без винятку діти. Ідея її була заснована на тому, щоб відволікти малолітніх від негативного впливу вулиці.

Функціонувала школа. Її режим був денним – діти знаходилися з 9 до 18 години. Викладалися предмети за звичайною шкільною програмою: читання, письмо, арифметика, Закон Божий і, крім того, ремесло: столярне, кошикове плетіння та ін. В школу діти могли приходити на свята. В цей час з ними проводилися бесіди, читання, для них влаштовували прогулянки, вони відвідували церкву.

Товариство постійно вело пошук вільних робочих місць, встановлювалися контакти з фірмами, майстернями для забезпечення робочою силою й працевлаштуванням неповнолітніх. Але знову, через причину початку війни (Першої світової 1914–1918 рр.), розвиток товариства сповільнився і згодом воно припинило своє існування.

Вивчення досвіду організації громадського патронату наприкінці XIX – початку XX ст., дозволяє нам зазначити чинники, що відображають складову соціальної роботи із неповнолітніми в зазначений хронологічний етап дослідження. Це: індивідуалізація роботи із неповнолітніми, що вийшли з місць позбавлення волі; обов'язкове призначення дорослого піклувальника, який виконував роль наставника; трудова й навчальна зайнятість неповнолітніх; встановлення зв'язків з сім'єю. Організація державного піклування над неповнолітніми особами, завдяки утворенню патронатних товариств, було важливим елементом у всій системі соціального виховання того часу.

Нижче в Таблиці 2 [1, с. 377–386], представлені патронатні товариства, що існували на території сучасної України в перші роки XX століття.

Висновок. Отже, патронат в системі виховання неповнолітніх правопорушників допомагав у вирішенні питань працевлаштування та забезпеченні необхідним на перших кроках вільного життя неповнолітніх й інших осіб, що звільнилися з місць ув'язнення.

Ідея надання соціальної підтримки малолітнім, що вийшли з місць позбавлення волі, знайшло свого розвитку в епоху становлення вітчизняної педагогіки. Особливо, цей розвиток був актуальним в період становлення соціального виховання занедбаних, безпритульних, бездоглядних дітей та неповнолітніх правопорушників. В ході практичної реалізації цієї ідеї, переважно на початок XX століття, сформувався самостійний інститут патронату – як форма соціальної адаптації, попередження та врегулювання кримінальної поведінки неповнолітніх.

Список літератури:

1. Беляева Л.И. Воспитание несовершеннолетних правонарушителей в России: в 3-х частях. Москва: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2007. Ч. 1: Учреждения для несовершеннолетних правонарушителей в Российской империи. 400 с.
2. Блюмменфельд Г.Ф. О падших детях и обществах патроната. Труды Одесского юридического общества. 1888. Т. IV. С. 6.
3. Киевский патронат (Общество покровительства лицам, освобождаемым из мест заключения г. Киев): Отчет за 1911 г. Киев, 1912. С. 14.
4. Миролюбов Н.И. Тюремный патронат. Журнал министерства юстиции. 1905. № 2, февраль. С. 81–106.
5. Отчет комитета Одесского общества покровительства отбывшим наказание и бесприютным за 1910 г. Одесса. 1911.

Плиско Е.Ю.

Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

ПАТРОНАТ В СИСТЕМЕ СОЦІАЛЬНОГО ВОСПИТАННЯ НЕСОВЕРШЕННОЛІТНІХ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА

Аннотация

Статья отмечает образование системы патронатной службы на территории современной Украины в конце XIX-го века как нового вида социальной работы с несовершеннолетними. Сделана попытка показать сложности организации постепенного контроля несовершеннолетних правонарушителей в рассматриваемом хронологическом этапе. Указаны некоторые законодательные акты, обеспечивающие решение проблемы безнадзорности и сиротства детей на рубеже XIX и XX веков. Научно обосновано взаимосвязь социального воспитания несовершеннолетних правонарушителей и системы государственного попечения. На примере Киевской патронатной службы, Одесского и Харьковского обществ патроната, проведен анализ организации и предоставления социальной помощи безнадзорным, беспризорным, потенциальным и бывшим правонарушителям.

Ключевые слова: воспитание несовершеннолетних правонарушителей, патронат, попечительство, приюты.

Plisko Y.Yu.

State Higher Educational Establishment
«Donbas State Pedagogical University»

PATRONAGE IN THE SYSTEM OF SOCIAL EDUCATION OF JUVENILE OFFENDERS OF THE SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURY

Summary

The article shows the creation of the system of patronage service on the territory of modern Ukraine in the late nineteenth century as a new form of social and pedagogical work with minors. It has been the attempt to show the complexity of the organization of the post patronage control of juvenile offenders in a certain chronological stage – second half of XIX – early XX centuries. It has been identified some legislative acts, which provided the solution to the problem of neglect and abandonment of children at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. It has been scientifically substantiated the relationship of social education of juvenile offenders and the system of state care. It has been investigated the issues of foster care as the forms of juvenile offenders released from correctional institutions. On the example of Kyiv foster service, Odessa and Kharkov Societies of patronage, it has been reflected the process of organizing and providing social assistance to homeless, neglected, potential and ex-offenders.

Keywords: education of juvenile offenders, patronage, guardianship, orphanages.